

Umumturk Integralizmining Doimiy kodları:Tilda, Fıkırda, Ishda, Ilm-fanda va Texnologiyada Bırdamlık

Juliboy Eltazarov*

ORCID: 0000-0002-3082-433X

Annotatsiya

Umumturkiy integratsiya - bu turkiy xalqlarning etnik, lisoniy qarindoshligi va madaniy yaqinligini tan olishdan kelib chiqadigan va bu xalqlarning birligi, birodarligi va hamkorligiga va shu bilan ularning rivojlanishiga hissa qo'shadigan g'oyalar tizimidir. Turkizm g'oyalari va harakati XIX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan. 19-20-asrlarda turkiy harakat turkiy xalqlar orasida keng tarqaldi. Ma'lumki, turkiy xalqlarning etnik, diniy, madaniy va hududiy yaqinligi oxir-oqibat ularning birlashishiga olib keladi, ammo bu tabiiy siyosiy va ijtimoiy jarayon bir vaqtlar turkizmga qarshi bo'lganlar (Rossiya imperiyasi, Buyuk Britaniya va Frantsiya siyosiy doiralari, yunonlar, arman diasporasi) barcha turkiy xalqlarni birlashtirish va afsonaviy Turon davlatini qurish g'oyasiga asoslangan va agressiv millatchilik harakati sifatida mafkura ta'riflab kelindi. Imperializmning manfaatlari va uning dunyoning tabiiy va geoiqtisodiy boyliklari ustidan nazorati hali uzoq davom etadiganga o'xshaydi. Shuning uchun, ular har doim ham qaysi xalqaro ittifoqlar mavjud bo'lishi mumkinligini va qaysi biriga bu mumkin emasligini hal qilishlari shart emas. Shuning uchun madaniy, lingvistik va irqiy mansublik asosida tuzilgan xalqaro tashkilotlar (Kengash, Hamdo'stlik, Hamkorlik va boshqalar) ularning manfaati uchun qoldirilmasligi kerak. Xalqaro tashkilotlar, avvalo, a'zo davlatlarning, ya'ni mustaqil turkiy davlatlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlari asosida shakllanadi. Turk dunyosining siyosiy platformasi yanada adolatli dunyo tartibini qurish bo'lishi kerak. 19-20 asrlarda mavjud bo'lgan dunyodagi geosiyosiy tartiblar turk dunyosiga zarar etkazgan va uni qulash yoqasiga olib kelganligini hech qachon unutmaslik kerak.

Kalit so'zlar: Turk dunyosi, turk sivilizatsiyasi, umumturk integralizmi, Turkiya, Turk Kengashi, geosiyosat

Gönderme Tarihi: 28/04/2021

Kabul Tarihi:29/05/2021

* Prof. Dr., Uluslararası İpek Yolu Turizm Üniversitesi Birinci Rektör Yardımcısı, Semerkand-Özbekistan, juliboy2@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

ELTAZAROV, J., "Umumturk Integralizmining Doimiy kodları:Tilda, Fıkırda, Ishda, Ilm-fanda va Texnologiyada Bırdamlık", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 1, 2021, s468-480.

Permanent Codes of Common Turkic Integralism: Union in Language, Thought, Business, Science and Technology

Juliboy Eltazarov*

ORCID: 0000-0002-3082-433X

Abstract

All-Turkic integration is a system of ideas that stems from the recognition of ethnic, linguistic kinship and cultural closeness of the Turkic peoples and contributes to the unity, brotherhood and cooperation of these peoples and thus contributes to their development. The ideas and movement of Turkism originated in the second half of the 19th century. In the 19th and 20th centuries, the Turkic movement spread among the Turkic peoples. It is well known that ethnic, religious, cultural and territorial proximity will ultimately lead to integration, but this natural political and social process was once characterized by opponents of Turkism (Russian Empire, British and French political circles, Greeks, Armenian diaspora) as an ideology, based on the idea of uniting all Turkic peoples, as well as on the idea of building the Turanian state and as an aggressive nationalist movement. The interests of imperialism and its control over the natural and geo-economic resources of the world remain unchanged. Therefore, international organizations (Council, Commonwealth, Partnership, etc.), formed on the basis of cultural, linguistic and racial affiliation, should not be left to their blessing. International organizations are formed primarily on the basis of the socio-political, economic and cultural needs of the member states, i.e. independent Turkic states. The political platform of the Turkish world should be to build a more just world order. It should never be forgotten that the world order that existed in the 19th and 20th centuries worked to the detriment of the Turkic world and put it on the brink of collapse.

Keywords: Turkic World, Turkic civilization, Turkic Integralism, Turkey, Turkic Council, geopolitics.

Received Date: 28/04/2021

Accepted Date: 29/05/2021

* Professor, "Silk Road" International University of Tourism, First Vice-Rector on internationalization and strategic development, Samarkand-Uzbekistan, juliboy2@gmail.com

You can refer to this article as follows:

ELTAZAROV, J., "Umumturk Integralizmining Doimiy kodlari: Tilda, Fikrda, Ishda, Ilm-fanda va Texnologiyada Birdamlik", *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 8, Issue 1, 2021, p.468-480.

постоянные коды общетюркского интегрализма: единство в языке, мысли, бизнесе, науке и технологии

ДЖУЛИБОЙ ЕЛТАЗАРОВ*

ORCID: 0000-0002-3082-433X

РЕЗЮМЕ

Общетюркская интеграция - это система идей, которая проистекает из признания этнического, языкового родства и культурной близости тюркских народов и способствует единству, братству и сотрудничеству этих народов и тем самым способствует их развитию. Идеи и движение тюркизма зародились во второй половине 19 века. В XIX и XX веках тюркское движение широко распространилось среди тюркских народов. Хорошо известно, что этническая, религиозная, культурная и территориальная близость тюркских народов в конечном итоге приведет к их интеграции, но этот естественный политический и социальный процесс когда-то характеризовался противниками тюркизма (Российская империя, британские и французские политические круги, греки, армянская диаспора) как идеология, основанная на идее объединения всех тюркских народов и построения мифического Туранского государства и как агрессивное националистическое движение. Интересы империализма и его контроль над природными и геоэкономическими ресурсами мира остаются неизменными. Поэтому они вечно не должны решать каким международным союзам быть и каким - нет. Следовательно, международные организации (Совет, Содружество, партнерство и т. д.), сформированные на основе культурной, языковой и расовой принадлежности, не следует оставлять на их благо. Международные организации формируются в первую очередь на основе социально-политических, экономических и культурных потребностей государств-членов, то есть независимых тюркских государств. Политическая платформа тюркского мира должна заключаться в построении более справедливого мирового порядка. Никогда не следует забывать, что миропорядок, существовавший в XIX и XX веках, работал во вред тюркскому миру и поставил его на грань краха.

Ключевые слова: тюркский мир, тюркская цивилизация, тюркский интегрализм, Турция, тюркский совет, геополитика.

Получено: 28/04/2021

Принято: 29/05/2021

*проф.,Международный университет туризма Шелкового пути , Первый проректор по интернационализации и стратегическому развитию , Самарканд-Узбекистан, juliboy2@gmail.com

Ссылка на статью:

ELTAZAROV, J., ‘‘Umumturk Integralizmining Doimiy kodlari:Tilda, Fikrda, Ishda, Ilm-fanda va Texnologiyada Birdamlik’’, *академическая история и мысль*, Т. 8, NO.1, 2021, С.468-480.

Kirish Masalaning boshlang'ichi

Panturkizm yoki turkchilik, hozirgi nomi bilan umumturk integralizmi, bu turkiy xalqlar yashaydigan davlatlarda keng tarqalgan dunyoviy millatparvarlik ruhidagi ta'limot bo'lib, u turkiy xalqlarni etnik, madaniy va lisoniy mushtaraklik asosida hamkorlik qilishi g'oyasiga asoslanadi. Turkchilik g'oyasi va harakati 19-asrning ikkinchi yarmida tashkil topgan.

Turkiy integralizm yoki panturkizm g'oyalari Usmoniylar davlatida va Rossiya imperiyasida ayni paytda vujudga kelgani ma'lum. Turkiston, Qirim, Bolgabo'yi, Sibirdagi turklarni o'ziga bo'ysundirgan Rossiya imperiyasi mulklarida buyuk mutafakkir Ismoil Gaspirali tarafidan "Tilda, fikrda, ishda birlik" shiori bilan chop etilgan 1883-yildan e'tiboran chop etilgan "Tarjimon" gazetasi orqali ilk bor tarqatilgan bu fikr va g'oyalar tizimi nafaqat rossiyalik turklar, balki butun dunyo turklarining milliy uyg'onishi uchun xizmat qilgan edi hamda bu mafkura eng avvalboshdan chor hukumatining o'takasini yorgan edi.

Turkiyadagi turkchilik harakati va mafkurasi esa 19-asrning ikkinchi yarmida fikr o'laroq tug'ilib, "Yosh turklar" harakati bilan yuqori nuqtaga yetgan hamda bu harakatning hokimiyat tepasiga kelishi bilan (1908) Turkiyaning muxoliflari bo'lgan Antanta davlatlarining diqqatini o'ziga tortgan edi. Birinchi Jahon urushi yillarida, tabiiyki, inglizlar, fransuzlar, italyanlar va ularning Anadoludagi kollaborionistlari tomonidan jahon afkor ommasiga salbiy bo'yoqlarda ko'rsatila boshlandi. Dunyo siyosiy adabiyotiga

Butun bu qiyinchiliklarga qaramay, 19-20-asrlarda turkchilik harakati turkiy xalqlar orasida keng tarqaldi. O'zaro etnik, diniy, madaniy va hududiy jihatdan yaqinlik pirovard natijada integratsiya olib kelishi ma'lum hol, ammo bu tabiiy siyosiy va ijtimoiy jarayon o'z vaqtida muxolif kuchlar (Rossiya imperiyasi, ingliz va fransuz siyosiy doiralari, greklar, arman diasporasi) tarafidan bu tabiiy jarayon barcha turkiy xalqlarni birlashtirish g'oyasiga asoslangan mafkura hamda Turon davlatini qurish g'oyasi shaklida va agressiv bir milliyatchilik harakati sifatida ta'rif etila boshlandi.

Birinchi Jahon urushi davrida Antanta mamlakatlarida va undan keyin eski Sovet Ittifoqining 70 yillik tarixi davrida ana shunday ta'riflash davom etdi hamda u yuz minglab kishilarni panturkizm tamg'asi bilan jismonan yo'q qilinishiga olib keldi. M.Abdurashidxonov, N.Xo'jayev, N.To'raqulov, A.Fitrat, F.Xo'jayev, A.Xo'jayev, A.Cho'lpon, U.Nosir kabi o'zbek

xalqining yirik siyosat va jamoat arboblari, shoir, yozuvchi va olimlari ana shu ayblov bilan yo'q qilingani ma'lum. Umuman, barcha totalitar rejimlar kabi kommunistik rejim ham hech bir alternativ ideologiyani qabul qila olmaydi va uni yo'qotishga intiladi¹.

I. Etnolingual integralizm o'rnaklari va umumturk integralizmi. Umumturk integralizmi harakati va mafkurasining asosida yotgan g'oyani siyosatchilardan farqli o'laroq progressiv ilm-fan namoyandalari boshqacha talqin etadilar. Xususan, "panturkizm" tushunchasiga tegishli ko'plab ta'riflar quyidagi mualliflarning asarlarida uchraydi. Jumladan, Charlz V. Xostler quyidagilarni ta'riflagan: "... barcha turkiy tilli xalqlarning siyosiy va madaniy birligiga intilayotgan harakat", Jakob Landau: "...asosiy maqsadi birlashma yaratish bo'lgan harakat, turkiy xalqlarning madaniy asosdagi ittifoqi". "Turkizmning kelib chiqishi va evolyutsiyasi" asari muallifi, t.f.n. Rafael Muxammetdinov esa bu ijtimoiy jarayon/ hodisani quyidagicha ta'riflaydi: "... turkiy xalqlarning etnik kelib chiqishi, tili qarindoshligi va madaniyatining yaqinligini tan olishdan kelib chiqadigan va bu xalqlarning birligi, birodarligi va hamkorligini targ'ib qiluvchi va ularning bu yo'lda rivojlanishiga hissa qo'shadigan g'oyalar tizimi... "² Ko'rinadiki, turkiy integralizmga yondashuvlar, oraga siyosat va geopolitik manfaatlar kirmasa, g'oyat mo'tadil va u dunyoning 10 million kvadrat kilometrlik sahniga tarqalgan turkiy xalqlarning madaniy asosdagi ittifoqi, bu xalqlarning birligi, birodarligi va hamkorligiga va ayni paytda dunyoning tinchligi va taraqqiyotiga xizmat qiladigan harakat deb baholanadi.

Holbuki biz bilgan Millatlar Hamdo'stligi yoki English World ham til yaqinligi tufayli tuzilgan. Binobarin, Avstraliya, Bruney, Kanada, Gonkong, Hindiston, Irlandiya, Malayziya, Yangi Zelandiya, Pokiston, Singapur, Janubiy Afrika, Shri-Lanka va Karib dengizidagi bir qancha kichik o'lkalardan³ ingliz tili faktori orqali hamdo'stlik tuzishsa – bu ijobiy hodisa sifatida xalqaro hamkorlik va tinchlikka xizmat qiladi deb baholanadi (Buyuk Britaniyaning Avstraliya, Yangi Zelandiya, Hindistondan yollanma askar yig'ib, dunyoning turli burchaklarida urush va ba'zan qirg'in olib borgan e'tibordan soqit qilinadi).

Arab dunyosida pan-arabizm Nahda (Uyg'onish) harakatining mantiqiy davomi bo'lib 19-yuzyilning 60-70-yillarida madaniy millatchi kuch sifatida o'rtaga chiqdi. Mag'ribdan Fors ko'rfazigacha bo'lgan mintaqalarda arab tilida so'zlashadigan va umumiy ijtimoiy ongga ega bo'lgan aholi bir xalqni tashkil etishi va bu lingvistik rishta arablarning yagona millat ekanligini

¹ S. Kurtua., Vert N., Panne J-L., Pachkovskiy A., Bartosek K., Margolin Dj-L. Chyornaya kniga kommunizma = Le Livre Noir du Communisme. - M.: «Tri veka istorii», 2001. - s. 37-145.

² Qarang: Ishanova D. M. Zarojdenie ideologii tyurkizma // Molodoy ucheniy. - 2020. - № 14 (304). - S. 203-206.

³ Tom, McArthur, *The Oxford Guide to World English*. Oxford: Oxford University Press., 2002, s.112-117.

ifoda etishi arab millatchilarining asosiy argumentlaridan biri edi⁴. Bu mafkura tug'ilgan paytda G'arb Usmonli imperiyasini (oxirgi mustaqil Turk-Islom davlatini) parchalash uchun goh uning Yevropadagi, goh Afrikadagi, goh Osiyodagi mulklarida isyonlar chiqarib, urushlar komiga tortmoqda edi. 1916-yilda boshlangan arab isyoni bulardan biri edi. Avvalboshda ingliz va fransuzlar Usmonli saltanatiga qarshi bo'lgani uchun pan-arabizmni qo'llab-quvvatladilar, ayni paytda 1916 yilda Buyuk Britaniya va Fransiya tashabbusi bilan imzolangan Sykes-Picot shartnomasiga asosan arab dunyosini hududiy va e'tiqod oqimlari jihatidan turli bo'laklarga bo'lib yuborilishi bu yondashuvning vaqtincha ekanligini ko'rsatdi. Shundan beri G'arb o'z manfaatlaridan kelib chiqib, goh Isroil, goh arab dunyosi tarafida turib shunday intensiv siyosiy o'yinlar qurmoqdaki, 22 arab davlati bir necha xalqaro tashkilotda (Arab Ligasi, Islom Hamkorlik Tashkiloti) birlashganiga qaramay haqiqiy bir ittifoq yoki birlik tuza olmadilar. Arap dunyosi Usmonli Davlatidan ajralib chiqqanidan beri hech bir shaklda tinchlik, osoyishtalik va birlikka erisholmadi.

Xuddi shunday ahvolni xristian mamlakatlardan iborat Ispanidadda ham ko'rish mumkin. Ispanidad (ispancha Hispanidad, ispan mamlakatlarning hamjamiyati) - bu ispan tili va uning asosida shakllangan madaniyatga sohib xalqlar va davlatlarning ko'p millatli birlashmasidir. Ispanidad klubiga an'anaviy ravishda Lotin Amerikasi, Afrika va Tinch okeani mintaqalaridagi 23 ta mamlakati kiradi.

Ispan tilida so'zlashadigan xalqlarni madaniy birlik deb tushunish XVIII asrda, 1713-yilda Ispan tili Qirollik akademiyasi tashkil etilgandan boshlandi, uning vazifasi butun dunyoda qo'llaniladigan ispan tilini standartlashtirish edi. 19-asr davomida Ispaniya mustamlakalarining aksariyati mustaqillikka erishgan yoki boshqa davlatlar nazorati ostiga o'tganiga qaramay, madaniy hamjamiyat muammolari yo'qolmadi. 1951-yilda Ispan tili akademiyalari assotsiatsiyasi tashkil etildi. 20-asrning so'nggi choragida Ispaniyada siyosiy rejimning demokratlashishi bilan bu davlat liderligida ispan tilli davlatlarning birlashmasini tashkil etishga kirishildi. Ispan dunyosining yangi integratsiyalashuv shakllari asta-sekin o'rtaga chiqdi⁵. Xususan, har yili Ispaniyada Ibero-Amerika sammitini o'tkazish, ispan va portugal tilida so'zlashadigan mamlakatlarning muammolari hamda integratsiyasini chuqurlashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Dunyodagi hukmron kuchlar Ispanidadning kuchayishini ham, susayishini ham

⁴ *Pan-Arabism and Arab nationalism: the continuing debate by Tawfic Farah*, Publisher Westview Press, 1987, s. 37.

⁵ Calle Velasco, María Dolores de la . In: Mariano Esteban de Vega, Francisco de Luis Martín y Antonio Morales Moya (Eds.). "Hispanoamericanismo. De la fraternidad cultural a la defensa de la Hispanidad". Jirones de Hispanidad. España, Cuba, Puerto Rico y Filipinas, en la Perspectiva de Dos Cambios de Siglo. -Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2004, s. 151-172.

istamaganligi his qilish mumkin, bu ispan tilli klubning madaniy hamkorlikdan nariga o'tmasligi instaladi, shekilli.

Xullas, dunyodagi super-kuchlarning dunyoning turli qismlarida shakllanadigan etnik, lisoniy va madaniy yaqinlikka asoslangan davlatlararo uyushmalarga munosabati u manfaatlar nuqtai nazaridan turib amalga oshiriladi va u juda ehtiyotkoronadir (G'arbning Pan-Slavizmga zinhor bazinhor imkon tanimasligi va slavyan jamiyatlari o'rtasida eng kichik shaklda ham bir hamjamiyat bo'lishiga yo'l qo'ymasligi yoxud 1982-yilgi Argentina-Angliya o'rtasidagi Falkland orollari krizisi buning juda yaqqol namunasi). Imperializmning manfaatlari va dunyoning tabiiy, geoiqtisodiy rezervlari ustidan nazorati o'zgarmasdir. Shu sababli madaniy, lisoniy va irqiy yaqinlikka asosan shakllantiriladigan xalqaro tashkilotlarni (Kengash, Hamdo'stlik, Hamkorlik...) ularning insofiga tashlab qo'yish yaramaydi. Xalqaro tashkilotlar avvalo a'zo o'lkalarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tuziladi, shu sababli turkiy xalqlar orasida, mustaqil turkiy davlatlar o'rtasida bir birlik, hamdo'stlik kabi xalqaro birlashma tuzilar ekan, u Shimoldagi, Sharqdagi yoki G'arbdagi superkuchlarning istak -xohishiga qarab emas, eng avvalo milliy manfaatlar va xalqaro huquqqa asosan tashkil etilishi lozim bo'ladi. Eng boshda Turkso'y, keyinchalik Turk Kengashi hamda Turkiy tilli davlatlar Parlament Assembeleyasini tuzish orqali mamlakatlarimiz bu ishning dastlabki bosqichini amalga oshirdilar. Haqiqiy siyosiy va iqtisodiy hamjamiyat yoki birlikni tashkil etish bosqichi endi boshlanmoqda.

II. Madaniy hamkorlikdan iqtisodiy-siyosiy birlashuvga

Qayd etish kerakki, lisoniy, irqiy, madaniy jihatdan juda yaqin xalqlar va jamiyatlar orasida aynan Turk dunyosi amaliy integralizm harakatlarini eng kechikib boshladilar. Ulug' siyosat arbobi M.K.Otaturkning Turkiya va sobiq SSSRdagi turkiy xalqlar o'rtasida til, tarix va madaniyat ko'priklarini o'rnatish va bu ishni xalqlarning ozodlikka erishishini kutib o'tirmasdan amalga oshirish xususidagi ko'rsatmalari hayotga yetarlicha tatbiq qilinmadi. 1990-yillar boshida Turkiya turkiy integralizmning lokomotivi bo'lishga hali tamoman tayyor emas edi.

Shu sababli bu ishning strategiyasi va taktikasi "sinab ko'r-xato qil-tuzat" shaklida amalga oshirila bordi. Masalan, Turgut O'zal davrida turkiy integralizm jarayonlari katta sur'atlar bilan borgan bo'lsa, undan keyingi rahbarlar davrida bu masala turk tashqi siyosatida hatto Yaqin Sharq va Yevropa masalalaridan ham keyingi navbatda turgani ma'lum.⁶ G'arbning tarafdori yoki uning siyosatini o'tkazuvchi o'yinchi bo'lish o'rniga ko'p qirrali siyosat yuritish

⁶Pınar Akçalı, Türk Dış Politikası ve Türk Dünyası
https://tasam.org/Files/Icerik/File/turk_dis_politikasi_ve_turk_dunyasi_588e3be0-87ba-4f51-bff1-0100f4540148.pdf (January, 2021).

orqali mintaqada va dunyoda ko'proq e'tibor va ta'sir kuchiga ega bo'lish siyosatini o'tkaza boshlagan 2000-yillardan keyin Turkiya turkiy tilli mamlakatlarda keng ko'lamli siyosatni boshlagan davlatlardan biri bo'ldi.

1990-yillarda mintaqada turklar ittifoqini targ'ib qilishda muvaffaqiyatsizlikka uchraganiga qaramay, 2000-yillarning dastlabki dekadasida Turkiyaning ta'lim, madaniyat sohalarida faol bo'lgan "yumshoq kuchi" o'sha yillari ayniqsa Qozog'iston va Qirg'izistonda ancha muvaffaqiyatlarga erishdi. Umuman, Turkiyaning mintaqadagi rivojlanishga ko'maklashish siyosati beshta asosiy ustunga ega: aloqa, transport, madaniyat, ta'lim, iqtisod va energetika sohalarida hamkorlik. Ushbu maqsadlarga muvofiq, Turkiya tomonidan qilingan eng muhim qadam TIKAning (Turkiya Respublikasi Bosh vaziri idorasi huzuridagi Turkiya hamkorlik va taraqqiyot agentligi) tashkil etilishi bo'ldi. Turkiyaning Markaziy Osiyodagi qardosh davlatlar bilan aloqasini ildam rivojlantirishda TIKA taraqqiyotga ko'maklashish agentligi sifatida muhim rol o'ynadi⁷. Nihoyat, Turkiya tashqi siyosatning muhim quroli bo'lgan "yumshoq kuch" vositasidan unumli foydalana boshladi. Bu hol 1990-yillar boshida yaratilgan TurkSOY tashkilotining yoniga madaniy integralizmni rivojlantiradigan yana bir kuch va vosita kelib qo'shilganini anglatar edi.

Bu jarayonlar 2009-yil 3-oktyabrda Naxchivan shahrida imzolangan Naxchivan bitimi bilan Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston va Turkiya ishtirokida tuzilgan yangi xalqaro tashkilot - Turkiy tilda so'zlashuvchi mamlakatlarning Hamkorlik Kengashi yoki Turkiy Kengash o'rtasida tashkil etilishi bilan o'z mantiqiy poyoniga yetdi. Vaholanki, Turkiy Kengash 1992-yildan to 2010-yilgacha bo'lib o'tgan Turkiy tilli mamlakatlar davlat boshliqlari sammiti formatidagi maslahatlashuvlarni turkiy tilda so'zlashuvchi mamlakatlar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanganligi ramzi o'laroq xalqaro tashkilot shaklida ifoda etilishi edi.

Turkiy davlatlar parlamentlari hamkorligi Turk kengashining faoliyati ko'lamini yanada orttirishi tabiiy edi. Shu sababli 2008-yil 21-noyabrda Turkiy tilli davlatlarning parlament assambleyasi (TurkPA) tashkil etildi. 2009-yil 29-sentyabrda Ozarbayjon Respublikasi poytaxti Boku shahrida Turkiy tilli davlatlar parlament assambleyasining 1-umumiy yig'ilishi bo'lib o'tdi. Majlisda TurkPA Nizomnomalari, Kotibiyati va Boku deklaratsiyasi qabul qilindi. Shu bilan birga, TurkPA Kotibiyati doimiy ravishda Bokuda istiqomat qilishi to'g'risida qaror qabul qilindi.

TurkPA tashkil etilganidan keyin turkiy integralizmning ilm-fan, iqtisod va siyosiy hamkorlik parametrlari ham kun tartibiga olini boshlandi. Jumladan, 2009 yil 3 oktyabrda Ozarbayjonning Naxchivan shahrida bo'lib o'tgan Turkiy tilli Prezidentlarning 9-sammitida

⁷ A. N. Maxanova, Mexanizmi polyticheskogo prisutstviya Turtsii v «tyurkskix» gosudarstvax / A. N. Maxanova // Molodoy ucheniy, 2017. - № 13 (147). -s. 503-505.

Qozog'iston Prezidenti Nursulton Nazarboyev turk dunyosi bo'yicha tadqiqotlar olib borish uchun xalqaro ilmiy markaz tashkil etishni taklif qilgan edidi. Turk akademiyasi 2010-yil 25-mayda Qozog'iston poytaxti Ostona shahrida tashkil etilgan. Tadqiqot markazining ochilish marosimida Qozog'iston Prezidenti Nursulton Nazarboyev va Turkiyaning o'sha paytdagi Prezidenti Abdulla Gul, shuningdek Qozog'iston, AQSh, Rossiya (Tatariston, Boshqirdiston, Chuvashiston, Yoqutiston), O'zbekistondan kelgan taniqli turkologlar ishtirok etishdi.

2012-yil 22-23 avgust kunlari Qirg'iziston poytaxti Bishkek shahrida bo'lib o'tgan Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashining Sammitida Turk akademiyasiga xalqaro maqom berish to'g'risida bitim imzolandi. Tasdiqlash jarayoni tugagandan so'ng, Qozog'iston Respublikasi Ta'lim va fan vazirligi huzurida Ostona shahrida 2010-yildan beri faoliyat yuritib kelayotgan Turk akademiyasi 2014-yil 28-avgustda xalqaro tashkilot maqomini oldi. Shunday qilib, to'rtta turkiy tilli davlatlar (Ozarbayjon Respublikasi, Qozog'iston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi va Turkiya Respublikasi) tomonidan ixtiyoriy ravishda tashkil etilgan xalqaro ilmiy markaz o'z faoliyatini "Xalqaro turk akademiyasi" nomi ostida olib borishni boshladi.

Iqtisodiy hamkorlik masalalar ham kun tartibidan joy ola boshladi. Jumladan, 2011-yil 20-21 oktyabr kunlari Olmaotada "Iqtisodiy va tijorat hamkorligi" mavzusida Turk Kengashining birinchi Sammit yig'ilishi bo'lib o'tdi, uchrashuv munosabati bilan Kengashni institutsionalizatsiya qilish to'g'risida kelishuvlar tuzildi. Bundan tashqari, sammit munosabati bilan Turkiya ishbiarmonlar kengashi bilan a'zo davlatlarning ishbiarmon doiralari mustahkam aloqalarini yo'lga qo'yishning choralari ishlab chiqildi.

Tashkilotning huquqiy tamali bo'lgan Naxichevan bitimi imzolanganining 10 yilligi arafasida O'zbekistonning Turk Kengashiga to'laqonli a'zo sifatida qabul qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi. 2019-yilning 15-oktyabr kuni Ozarbayjon poytaxti Boku shahrida bo'lib o'tgan Turk Kengashining yettinchi sammiti arafasida O'zbekistonning tashkilotga a'zo bo'lishi bilan birga Vengriya ham Turk Kengashi vakolatxonasi ochilishi va Turkmanistonning esa tashkilotda kuzatuvchi sifatida ishtirok etishga qaror qilgani Turk Kengashi tarixida yangi davr boshlanganidan dalolat berar edi.

O'zbekistonning Turk Kengashiga a'zoligining o'z-o'zidan olingan qaror bo'lmaganini ta'kidlash lozim. Ungacha bo'lgan tadrijiy jarayonlarga qaralsa 2017- yilning 7-fevralida tasdiqlangan "2017-2021 yillar Harakatlar strategiyasi"da Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlikning kuchaytirilishi tashqi siyosatdagi asosiy ustuvor yo'nalish sifatida belgilab qo'yilganini ko'rish mumkin. Zero, Shavkat Mirziyoyevning iqtidorga kelishi ortidan qilgan ilk faoliyati qo'shni davlatlar bilan aloqalarni mustahkamlash bo'ldi. Shu nuqtai nazardan

O‘zbekiston uchun Turk Kengashiga a‘zoliciga oid masala ham birinchi navbatda, ushbu tashkilot doirasida mintaqa davlatlari bilan aloqalarni yanada mustahkamlash va o‘zaro muammolarni hal qilish uchun qo‘shimcha platformada ishtirok etish sifatida talqin qilishini mumkin.

Mintaqa tashqarisidagi Turk Kengashning qolgan ikkita a‘zosi bo‘lgan Turkiya va Ozarbayjon bilan ham do‘stona aloqalar yangi bosqichga chiqdi deyish mumkin. Ayniqsa, Turkiya bilan munosabatlarga to‘xtalganda, oradan 18 yil o‘tib, 2017 yilning 25-27 oktyabr kunlari Prezident Shavkat Mirziyoyevning Turkiyaga safar qilishi ikki tomonlama aloqalarning yanada mustahkamlanishida muhim qadam bo‘ldi. O‘tgan qisqa davr mobaynida Turkiya bilan savdo-tijoriy aloqalarining keskin bir tarzda ortgani ko‘rilmoqda. Xususan, savdo-iqtisodiy va investitsiya aloqalari kengayib borayotgan ayni paytda O‘zbekistonda 500 ga yaqin turk firma va kompaniyalari faoliyat yuritayotgani va o‘zaro savdo aylanmasining 2 milliard dollarga yetgani buning yaqqol dalilidir. Qisqacha aytganda O‘zbekistonning Turk Kengashiga a‘zoliciga ko‘p vektorli tashqi siyosat doirasida qardosh xalqlar bilan aloqalarni yanada mustahkamlashga qaratilgan deyish mumkin.

Shu o‘rinda Cho‘lponota Sammiti oldidan va undan keyin berilgan bayonotlar va bildirilgan fikrlarda O‘zbekistonning Turk Kengashiga a‘zolicigining ahamiyati alohida urg‘ulangani diqqatga sazovordir. Jumladan, Turk Kengashi Bosh kotibi o‘rinbosari O‘mar Kojaman O‘zbekistonning tashkilotga a‘zolicigining ahamiyatini quyidagicha ifoda etadi:

“Turk Kengashiga O‘zbekistonning va Turkmanistonning qo‘shilishi juda muhim mavzudir. O‘zbekiston boy tarixiy merosi, aholisi va dinamizmi bilan Turk Kengashining mustahkamlanishiga juda katta hissa qo‘shish salohiyatiga ega. O‘zbekistonning a‘zo bo‘lishi bilan Turk Kengashi iqtisodiyot, ta‘lim, sport, turizm va transport sohalarida keng qamrovli loyihalarni amalga oshiradi. O‘zbekistonning ishtiroki Turk Kengashiga kuch beradi. Turk Kengashi O‘zbekistonning ishtiroki bilan mintaqaviy va xalqaro barqarorlikning mustahkamlanishiga muhim hissa qo‘shadi”.⁸

IV. Turk integralizmining zamonaviy tendensiyalari. Fikrimizcha, umumturk integralizmining zamonaviy tendensiyalaridan eng ustivori – dunyodagi bir qutbli yoki juft qutbli dunyodan ko‘p qutbli geopolitik modelning ko‘p qutbli dunyoga o‘zgarishi ketayotgan bizning kunlarimizda Turk dunyosi yangi shakllanayotgan tizimda o‘z o‘rnini olishi, u na G‘arbning va na da Sharqning ta‘qibchisi va iyartmasi bo‘lmasligi kerak. Hech bir turkiy davlat dunyodagi biror super kuchning siyosatini o‘tkazadigan platsdarmga aylanishi aslo mumkin

⁸ <https://www.turkkon.org/tr/haberler> (2019)(21.0402021).

emas. Tarixda bo'lganidek, Turk dunyosining bugungi jahon siyosati va iqtisodida o'z o'rnini mavjud va masala faqat bu joyni munosib ravishda egallashdadir. Turkiy dunyoning bugungi kundagi geopolitik ahvoli, joylashuvi, potentsiali yaqin kelajakda ana shunday pozitsiyani egallashga yetadigan darajadadir. Bugun dunyoda kechagi holatlardan farqli yangi, noodatiy geografik va davlatlararo aloqa formatlari shakllanmoqda, mavjud sivilizatsiyalarning funksional parametrlari o'zgarimoqda. Turk Kengashi ushbu global o'zgarishlar davrida o'z faoliyatini, Turk dunyosini rivojlantirish taktikasi va strategiyasini chuqur o'ylangan reja asosiga qurishi kerak. Dunyoda shakllanayotgan geosiyosiy senariylarda turkiy dunyo faktorini hisobga olishga olib keladigan mushtarak tashqi siyosat olib borilishi kerak bo'ladi. Birinchi navbatda zamonaviy dunyoning rivojlanish tendensiyasini yaxshi ilg'ash, davlatlarimizning siyosiy, iqtisodiy, ma'muriy imkoniyatlarni eng perspektiv taraqqiyot jabhalariga yo'naltirish va sarflash lozim bo'ladi. Yangi texnologiyalar, "raqamli iqtisodiyot", "bilimlar iqtisodiyot"ga o'tish, rivojlangan davlatlarning tajribasini chuqur o'rganish zarur. Turk dunyosining siyosiy platformasi yanada adolatli dunyo tartibini barpo etish bo'lishi kerak. 19- a 20-asrdagi dunyodagi mavjud tartiblar Turk dunyosining zarariga ishlagani va uni halokat yoqasiga keltirib qo'yganini aslo unutmaslik lozim.

Avvalo o'zaro integratsiya, so'ngra dunyoning boshqa moliyaviy-sivilizatsion markazlari bilan tenglikka va o'zaro manfaatlarga tayangan aloqalarni o'rnatish ham muhimdir. Turk dunyosi yagona geosiyosiy makon va mustaqil sivilizatsion tuzilmani tashkil etishi –pirovard maqsaddir. Geosiyosiy makonni tashkil qilishning mumkin bo'lgan variantlari qanday, Turkiy tilli davlatlar o'rtasida shakllangan integrativ tuzilmalarning faoliyatini global rivojlanish tendensiyalarini hisobga olgan holda shakllantirish va uning eng zamonavish shakllariga yo'naltirib turish muhimdir⁸. Turkiy dunyoning hali hozirda boshqa davlatlarning muxtor respublika, viloyat shaklida mavjud bo'lgan a'zolari, qardosh turkiy xalqlar bilan bor imkoniyatlarni ishga solib til, madaniyat, ta'lim, bilim va texnologiyalar ko'priklarini qurishimiz lozim. Tatariston Respublikasi, Boshqirdiston Respublikasi, Kabardin-Balkar Respublikasi, Qorachoy-Cherkes Respublikasi, Tuva Respublikasi, Qrim Respublikasi va boshqalar (Rossiya), Shinjon-Uyg'ur avtonom viloyati (Xitoy), Gagauziyadagi (Moldova) 25-30 millionli turkiy tilli nufusning boshqa madaniy-lisoniy muhitda erib ketishining oldini olish uchun ular bilan aloqaning barcha shakllaridan foydalanish zarur.

⁸ Gulzhahan Khajieva, *Turkic integration: problems and prospects. Тюркская интеграция: проблемы и перспективы* // Journal of Institute of Economic development and Social researches. Vol:2 / Issue:4. s.27-32.

Xulosa

Turkiy integralizm va turkiy sivilizatsiya komponentlari o'rtasidagi hamkorlik masalasini hal qilishning dolzarbligi bir qator omillarga asoslanadi, jumladan, integratsion birlashmaning hayotiyligini ta'minlash uchun hamjamiyat a'zolari va tomonlarning barchasining manfaatlarini to'g'ri hisobga olish hamda turkiy mintaqalarning potentsialini birlashtirish, umumiy sivilizatsion qadriyat va marralarni oldindan to'g'ri belgilash eng muhim vazifalardan biridir. Buning uchun bu ishni ilmiy asosga qo'yish kerak. Chunki har doim millatlar va hamjamiyatlarni bilim va texnologiyalarga asoslangan rivojlanish ilg'or marralarga olib chiqqan hamda ularni alohida sivilizatsiya sifatida taraqqiy etishining asosiy shartlaridan biri bo'lib kelgan.

Kaynaklar

ISHANOVA, D. M. Zarojdenie ideologii tyurkizma // Molodoy ucheniy. № 14 , 304, 2020.

VELASCO, C., María Dolores de la . In: Mariano Esteban de Vega, Francisco de Luis Martín y Antonio Morales Moya (Eds.). "Hispanoamericanismo. De la fraternidad cultural a la defensa de la Hispanidad". Jirones de Hispanidad. España, Cuba, Puerto Rico y Filipinas, en la Perspectiva de Dos Cambios de Siglo. -Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2004.

KURTUA, S., Vert N., Panne J-L., Pachkovskiy A., Bartosek K., Margolin Dj-L. Chyornaya kniga kommunizma = Le Livre Noir du Communisme. - M .: «Tri veka istorii». 2001.

KHAJIEVA, G., Türkic integration: problems and prospects. Tyurkskaya integratsiya: problemi i perspektyvi // Journal of Institute of Economic development and Social researches. Vol:2 / Issue:4, 2016, s.27-32.

MAXANOVA, A. N., Mexanizmi polyticheskogo prisutstviya Turtsii v «tyurkskix» gosudarstvax / A. N. Maxanova // Molodoy ucheniy. - № 13 (147), 2017.

MCARTHUR, T., The Oxford Guide to World English. Oxford: Oxford University Press, 2002. s.112-117 .

Pan-Arabism and Arab nationalism: the continuing debate by Tawfic Farah, Publisher Westview Press, 1987.

Inernet-kaynaklar

AKÇALI, P., *Türk Dış Politikası ve Türk Dünyası* >
https://tasam.org/Files/Icerik/File/turk_dis_politikasi_ve_turk_dunyasi_588e3be0-87ba-4f51bff1-0100f4540148.pdf (January, 2021).

<https://www.turkkon.org/tr/haberler> (2019)(2104.2021).